

ՀՏԴ 281.6 + 891.981.09

Սրբոց տոներին նվիրված գանձարանային կանոնները (խլաթեցիական և հետխլաթեցիական խմբագրության գանձարաններում), աշխատ.՝ Վարդան Գևորգի Դևրիկյանի, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին հրատ., 2020, 471 էջ*:

Բանալի բառեր՝ գանձ, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, Վ. Դևրիկյան, ձեռագիր, անտիպ, պատմական հայրենասիրական, Գր. Խլաթեցի, ծխական:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչությունը լույս է ընծայել «Սրբոց տոներին նվիրված գանձարանային կանոնները» ժողովածուն,

որում զետեղված են խլաթեցիական և հետխլաթեցիական խմբագրությամբ ստեղծված «Գանձարան» ժողովածուների անտիպ նյութերը: Գրքի կազմողը, գանձերի, տաղերի, հորդորակների, մեղեդիների, փոխերի գիտական բնագրերը պատրաստողը հայ միջնադարյան հոգևոր գրականության լավագույն գիտակ և բեղուն հետազոտող Վարդան Դևրիկյանն է: Գիրքն ունի արժեքավոր առաջաբան, ծանոթագրություններ, գիտականորեն կազմած անվանացանկ, հոգևոր երգերի սկզբնատողերի, օգտագործված ձեռագրերի ցանկ: Ձեռագրերը գրված են XIV–XVII դդ. ժամանակահատվածում և գրված են աշխարհագրական առումով տարբեր վայրերում՝ Վան, Հիզան, Խլաթ, Լիմ անապատ, Կաֆա (Ղրիմ) և այլ բնակավայրեր:

Հայկական ձեռագիր մատյանները դեռևս շատ գանձեր ունեն իրենց մեջ. դրանց պատմական, ճանաչողական, գրական, քաղաքական, աստվածաբանական արժեքն անուրանալի է: Եվ այդ ամենի համար պարտական ենք հայոց եկեղեցուն, որը լուսավորության գործում փոխարինել է հայոց պետականությանն ու հիմք դարձել Հայոց պետականության վերականգնմանը: Տեղին է հիշել նշանավոր բյուզանդագետ ու հայագետ Ն. Ադունցի հետևյալ միտքը. «Ազգային եկեղեցի ունենալ նշանակում էր ունենալ սեփական մշակույթ, ինքնահատուկ լեզու, գրականություն, արվեստ, մեկ խոսքով՝ ամեն ինչ, որ բնորոշում է ամեն ազգի հոգեկան կյանքը»:

Գրիգոր Խլաթեցու կազմած «Գանձարան» ժողովածուների անտիպ նյութերը Վ. Դևրիկյանը հրատարակել է հետևյալ բովանդակային ու իմաստային բաժանումով՝ Հին Կտակարան, Նոր Կտակարան, Ընդհանուր քրիստոնեական, Հայկական կանոններ:

Հին Կտակարանի բաժնում մտնող կանոնների մեջ զանազան միավորները ներկայացնում են ընդհանուր քրիստոնեական եկեղեցու նախահայ-

* Ներկայացվել է 30. VII. 2021 թ., ընդունվել է տպագրության 07. IX. 2021 թ.:

¹ Ն. Ադունց. Երկեր, Բ, Երևան, 2006, էջ 45:

րերին ու մարգարեներին: Նոր Կտակարանի նյութերի մեջ Մարիամ Աստվածածնի վերափոխմանը, Բեթձեղեմում մանուկների կոտորածին, Բարդուղեմեոս և Թուոմա առաքյալին, Ստեփանոս Նախավկային, Ղազարոսի հարությունը և Հիսուսի կյանքի շուրջը պտտվող նյութերն են: Ընդհանուր քրիստոնեականում տեղ են գտել այն սրբացված անձիք, որոնք պաշտելի են բոլոր կանոնիկ քրիստոնեական եկեղեցիներում, ինչպես Գրիգոր Աստվածաբանը, Հովհան Ոսկեբերանը, Կոստանդինոս թագավորը, Եպիփան Կիպրացին և ուրիշներ:

Հայկական կանոնները սերտորեն կապված են հայ ժողովրդի պատմության հետ: Բնական է, որ դրանում տեսնում ենք առաջին դարում քրիստոնեությունը ընդունած Եդեսիայի հայ արքա Աբգարին, առաջինն աշխարհում Մեծ Հայքում, քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակած Տրդատ Մեծ թագավորին: Ֆ. Բրոկհաուզ և Ի. Էֆրոնի հանրագիտարանում Տրդատ Մեծի մասին կարդում ենք. «Տրդատ III Մեծ (286–342) խիզախորեն կռվել է Սասանյանների դեմ: 302-ին ընդունել է քրիստոնեությունը, հեթանոսական տաճարները փոխարինել է քրիստոնեական եկեղեցիներով ու վանքերով: Քրիստոնեությունը հռչակել է պետական կրոն: Նրա գահակալությունը եղել է Հայաստանի պատմության ամենաերջանիկ ժամանակահատվածը»²:

Գր. Խլաթեցու կազմած «Գանձարանի» նյութերի հրատարակումը յուրօրինակ ձևով անմահացնում է XIV դ. երկրորդ կեսի և XV դ. առաջին քառորդի (1349–1425) հայ միջնադարյան եկեղեցու, գրականության, արվեստի, մանկավարժության մեջ մեծ դեր կատարած Գր. Խլաթեցու անունը: Նա նշանավոր աստվածաբան-փիլիսոփա Հովհան Որոտնեցու աշակերտներից էր, մեծանուն Գրիգոր Տաթևացու դասընկերը: Հայոց եկեղեցուն, հայերի լուսավորության գործին մեծ նվիրում ունեցող անհատականություն, որը նաև երաժիշտ ու մանրանկարիչ էր: Նա հայ եկեղեցու նոր վկաններից էր: Գր. Խլաթեցու եղբերական մահվան մասին Ողբ է գրել նրա արժանավոր աշակերտ Առաքել Բաղիչեցին: Այն կոչվում է «Եղբրգուլիւն ի մահ նահատակութեան Ծերենց Գրիգոր վարդապետի Խլաթեցոյ»: Եղբրերգություն ծավալուն բովանդակության մեջ ներբողական տաղերով ներկայացվում է Գր. Խլաթեցու համահայկական արժեք ունեցող գործունեությունը, նրա գանձերի ու տաղերի ընտիր լինելը, Մեծ Հայքում ունեցած հեղինակությունը, լուսավորչական գործունեությունը: Նկարագրվում են նաև նրա նահատակության հանգամանքները:

Եկեալ հասին վաղվաղակի
Ազգն Մարաց, որ զքուրդ կոչի.
Սպանին զհայրն ցանկալի,
Ի Յիսակալանքն երևելի³:

² Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Иллюстрированный энциклопедический словарь. М., 2012, с. 691.

³ Առաքել Բաղիչեցի. Ուսումնասիրություն, քննական բնագրեր և ծանոթագրություններ Արշալույս Ղազինյանի, Երևան, 1971, էջ 208:

Վ. Դերիկյանը բացատրում է այն սերտ կապերը, որոնք կան «Յասմա-լուրք» ժողովածուների ու գանձերի միջև:

Ժողովածուի առաջաբանում անդրադարձ կա գանձի, տաղի, փոխի, մեղեղու, հորդորակի սահմանումներին, որոնք կատարվել են տարբեր հետազոտողների կողմից: Ժողովածուի հեղինակը դրանց հիման վրա ներկայացնում է իր հստակ սահմանումները: Գր. Խլաթեցին, ի տարբերություն Ներսես Շնորհալու, որը կատարելության հասցրեց հայ եկեղեցու ծիսակարգը՝ հատկապես շարականները, գրել է գանձեր: Գանձերն առավել պատմողական բնույթի ստեղծագործություններ էին և հաճախ ունեին պատմական հիմք:

Թեպետ գանձերի առաջին հեղինակ ընդունված է համարել Գրիգոր Նարեկացուն, սակայն, ինչպես վկայակոչում է Վ. Դերիկյանը, Ասատուր Մնացականյանը Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրերի մեջ գտել է VIII դ. նշանավոր մատենագիր, թարգմանիչ, մանկավարժ Ստեփանոս Սյունեցու երկու տաղ, որոնք համապատասխանում են գանձարանային կանոնին: Երբ կարդում ենք Գր. Խլաթեցու «Գանձարան» ժողովածու մտած հայ իրականության հետ կապվող գանձերը, համոզվում ենք, որ հայ եկեղեցու գործիչները եկեղեցու ծեսը օգտագործել են ոչ միայն հավատացյալի մեջ քրիստոնեական եկեղեցու տասը պատվիրաններն ամրապնդելու, այլև հայրենասիրություն դաստիարակելու սրբազան գործին ծառայելու համար:

Բելգիացի նշանավոր հայագետ Ֆելիքս Նևը իր «Քրիստոնյա Հայաստանն ու նրա գրականությունը» աշխատության մեջ շատ է կարևորել Եղիշեի «Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին» երկը՝ այն համարելով ոչ միայն հավատի համար մղվող պատերազմ, այլև ազգային-ազատագրական պայքարի տարեգրություն⁴:

«Գանձարան» ժողովածուները, ինչպես նաև «Յասմալուրքները», սերտորեն կապված են հայ պատմիչների երկերին: Դրանց պոետիկայի գրեթե պարտադիր կանոններից է, որ ամեն մի բանաստեղծական տունն ավարտվում է աղաչեմք կամ խնդրեմք բառերով:

Գանձերը, որպես գրական տեսակ, լայն տարածում են գտնում հայ միջնադարյան գրականության մեջ X դ. մինչև XVII-ը: Եվ երբեմն ստեղծվել են պատմական դեպքի թարմ ազդեցության տակ: Դրա պերճախոս օրինակը XVII դ. փրիխտփա, բանաստեղծ, մանկավարժ Ներսես Մոկացու գանձն է՝ նվիրված Ագուլիսում 1617 թ. նոյեմբերի 18-ին նահատակված տեր Անդրեասին: Այն գրված է կատարված դեպքի թարմ ազդեցության տակ, գրված է Սյունյաց Մեծ անապատում և շարադրվել է պահպանելով գանձի գրական տեսակի բոլոր կանոնները: Այդ քերթվածի վերնագիրն է՝ «Գանձ նոր նահատակին եւ սուրբ քահանային Անդրէասի Նախաճաւանցոյ, որ կատարեցաւ ի Շահ-Աբասէն, ասացեալ շնորհալի վարդապետին Բեղլու Ներսէս կոչեցեալ Մոկացի»:

«Գանձարան» ժողովածուներն ունեցել են ցանկեր, որպեսզի հոգևոր գործիչը եկեղեցում հեշտությամբ գտնի տոնին ծիսական առումով համապատասխանող գանձը, տաղը, փոխը, հորդորակը:

⁴ F. Nève, L'Arménie chrétienne et sa littérature. Louvain, 1886, p. 301.

Գանձերը երգվել են, և նշվել են դրանց համապատասխան մեղեդիները խազերի՝ միջնադարյան ձայնանիշների միջոցով: Գր. ինքնաբերական կազմած գանձարանն ամբողջովին խազագրված է: Կարապետ Բաղիչեցին գանձին նախորդող կաֆայանման քառատողերում գրում է.

Կամիս ասել՝ գանձ եմ համով,
Ասա դու զիս եղանակով ...
Եղանակէ դու զիս ձայնով

Ներսես Շնորհալու «Յիսուս Որդի» ծավալուն քերթվածն այնքան տարածված էր հայ հոգևոր կյանքում, որ որոշ գանձերի համար նշվում է, թե պետք է երգել «Յիսուս Որդու» մեղեդիով:

Գր. ինքնաբերական «Գանձարանում» հատկապես շատ են Ավարայրի հերոսամարտին նվիրված միավորները, որոնցում փառաբանվում են ոչ միայն նահատակված նախարարները, այլև հոգևորականները: Եղիշեի պատմության մեջ եղած Ավարայրի ճակատամարտի նկարագիրը և գրքի վերջին՝ վկայաբանական գլուխը դարձել են գանձերի նյութ:

Տեղին է նույնությամբ մեջբերել գրքի առաջաբանն ամփոփող միտքը. «Գանձերը, լինելով կրոնաեկեղեցական խորունկ ապրումների և ազգային իղձերի արտահայտությունը, միևնույն ժամանակ հարաբերվել են տվյալ դարաշրջանի հայ կյանքի, ազգային ակնկալիքների և մտահոգությունների հետ, հոգևոր խորհուրդները առնչակցելով և կապելով հարազատ ժողովրդի ներկայի և գալիքի մտահոգություններին» (էջ 32):

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

Բ. Գ. Դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ հայ հին և միջնադարյան գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հին և միջնադարյան հայ գրականություն, բանահյուսություն, ժամանակակից հայ գրականություն, գրականության դասավանդման մեթոդիկա, գրաքննադատություն, հայագիտություն, գրական կապեր: Հեղինակ է 33 գրքի և շուրջ 650 հոդվածի: aelita.dolukhanyan@gmail.com